

UDK: -930.85

Nargiza YUSUPOVA,

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti dotsenti

E-mail: nargizayusupova1976@gmail.com

PhD M. Qirg'izboyev taqrizi ostida

KEY ASPECTS OF THE AESTHIC ESSENCE OF UZBEK ETHNIC MUSIC

Annotation

The article is devoted to an in-depth study of the aesthetic aspects of Uzbek ethnic music. It highlights musical heritage values such as Shashmaqom, which is protected by UNESCO, while also addressing the challenges faced by ethnic music in the modern era, including the decline in the number of traditional performers, decreasing interest among the youth, and the impact of globalization. Proposed solutions include creating digital archives, organizing festivals, and improving music education. The article will be of interest not only to specialists in ethnic music but also to any reader who values cultural heritage.

Key words: Uzbek ethnic music, maqom art, Shashmaqom, UNESCO heritage, music schools, national culture, preservation of musical heritage.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ СУЩНОСТИ УЗБЕКСКОЙ ЭТНОМУЗЫКИ

Аннотация

Статья посвящена глубокому изучению эстетических аспектов узбекской этномызыки. В ней освещаются такие ценности музыкального наследия, как Шашмаком, охраняемый ЮНЕСКО, а также рассматриваются проблемы, с которыми сталкивается этномызыка в современную эпоху, включая сокращение числа традиционных исполнителей, снижение интереса среди молодежи и влияние глобализации. В качестве решений предлагаются создание цифровых архивов, организация фестивалей и улучшение музыкального образования. Статья будет интересна не только специалистам в области этномызыки, но и всем читателям, ценящим культурное наследие.

Ключевые слова: Узбекская этномызыка, искусство макома, шашмаком, наследие ЮНЕСКО, музыкальные школы, национальная культура, сохранение музыкального наследия.

O'ZBEK ETNOMUSIQASINING ESTETIK MOHIYATINING ASOSIY JIHLTLARI

Annotatsiya

Maqola o'zbek etnomusiqasining estetik jihatlari chuqur o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada Shashmaqom kabi YUNESKO tomonidan himoyalangan musiqiy meros qadriyatlarini yoritilish bilan birgalikda, zamonaviy davrda etnomusiqaning qiyinchiliklari, jumladan an'anaviy ijrochilar sonining kamayishi, yoshlarning qiziqishining pasayishi va globalizatsiya ta'siri kabi muammolarga haqida gap boradi. Ushbu muammolarga yechim sifatida raqamli arxivlar yaratish, festivallarni tashkil etish va musiqa ta'limini yaxshilash kabi takliflar berilgan. Maqola nafaqat etnomusiqasining sohasidagi mutaxassislar, balki madaniyat merosini qadrlashni istagan har qanday o'quvchi uchun qiziqarli bo'ladi.

Kalit so'zlar: O'zbek etnomusiqasi, maqom san'ati, shashmaqom, YUNESKO merosi, musiqa maktablari, milliy madaniyat, musiqa merosini saqlash.

Kirish. O'zbek etnomusiqasi – Markaziy Osiyo madaniyatining noyob durdonasi bo'lib, u ming yillik tarix davomida shakllangan estetik qadriyatlar tizimini o'zida mujassam etgan. Etnomusiqasining nafaqat san'at turi, balki xalqning ruhiy holatini, tafakkurini va madaniy o'zligini ifodalovchi omildir. Mazkur maqolada o'zbek etnomusiqasining estetik qadriyat sifatidagi mohiyati tahlil qilinadi. Zamonaviy davrda globalizatsiya ta'siri ostida milliy musiqiy an'analarning saqlanishi dolzarb muammoga aylanganligi sababli, etnomusiqaning estetik mohiyatini o'rganish ahamiyati ortib bormoqda.

Bugungi kunga kelib O'zbekiston milliy madaniyat merosini qayta tiklash va rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Shu nuqtai nazardan, etnomusiqaning estetik qadriyatlarini o'rganish nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham juda muhimdir.

Tadqiqotning maqsadi: O'zbekiston hududlarida tarqalgan etnomusiqasining estetik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, ularning milliy madaniyatdagi o'rnini aniqlash.

Tadqiqotning ahamiyati:

Tadqiqot natijalari musiqiy merosni saqlash, ta'lim jarayonida qo'llash va globallashtirish davrida etnomadaniy plyuralizm rivojlanishida undan foydalanish, milliy musiqiy merosni tizimlashtirish, zamonaviy etnomusiqaning umuminsoniy estetik qadriyatlar tizimida tutgan o'rnini e'tirof etish, madaniy turizmni rivojlantirishda etnomusiqadan samarali foydalanishda ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. F.Karomatov[12], R.Abdullayev[1], O. Matyoqubov[4], Sh. Abdurashidov[2], A. Hoshimov[7] etnomusiqaning an'anaviylik jihatini tahlil qilish ekan o'zbek etnomusiqasining san'atining tarixi, rivoji va zamonaviy holatini tahlili, o'zbek folklor musiqasining o'ziga xos xususiyatlari, maqom musiqasining san'atining an'anaviy va zamonaviy talqinlari, musiqa ta'limining ahamiyati, musiqa tarbiyasining ahamiyati, musiqaning inson ruhiyatiga ta'siri, musiqa tinglash va ijro etish jarayonining estetik jihatlari tahlil qilish orqali an'anaviylikka urg'u beradi.

Ulardan farqli ravishda Amerikalik olim J. During o'zining "Cyentral Asian Maqam Traditions"[3] asarida maqomning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish orqali uning zamonaviy davrga kelib qanday o'zgarishi, rivojlanishi, yangi ijro usullarining shakllanishi haqida fikrlar bayon etadi. Shu orqali J. During etnomusiqaning zamonaviy interpretatsiyalarni o'rgangan.

B. Nettl o'zining "The Study of Ethnomusicology"[5] asarida etnomusiqaning kelajagini va bu sohadagi muammolarni, shuningdek, yangi yondashuvlar va tadqiqotlar istiqbollari haqida fikrlar bildiradi. B. Nettlning o'zbek etnomusiqasi bevosita muhokama qilmasa-da, olim etnomusiqasining sohasidagi keng qamrovli yondashuvlar va metodologiyalarni taqdim etadi. Bu esa o'zbek musiqasini o'rganishning muhim asoslari va umuminsoniy estetik tamoyillarni yaratadi.

O'zbek etnomusiqasini umuminsoniy qadriyat sifatida saqlash masalasi UNESCO hujjatlari[2] orqali bir necha bor aks etgan.

O'zbek etnomusiqasiga oid yuqoridagi ilmiy adabiyotlar o'rganilishi natijasida quyidagi jihatlariga kam e'tibor qaratilganini ko'rishimiz mumkin: sovet davri ma'lumotlari yetarli

o'rganilmagan, ayol ijrochilarning roli kam yoritilgan, milliy mualliflar asarlarida gender tahlili keltirilmagan.

Metodologik yondashuvlar nuqtai-nazardan:

Manba	Metodologik jihat	Qo'shgan hissasi
F. Qaromatov (1985)	Tarixiy-tasviri	O'zbek musiqasining tizimli tasnifi
O. Matyoqubov (1998)	Maqom nazariyasi	Shashmaqom tizimining tahlili
B. Netl (2005)	Qiyosiy metod	Markaziy Osiyo musiqasining umuminsoniy jihatlari
UNESCO (2008)	Hujjatlashtirish	Dunyo merosi sifatida qadrlash mezonlari

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqola umumqabul qilingan metodlar-tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, estetik-falsafiy tahlil, ketma-ketlik tamoyillari asosida yoritilgan.

Tahlil va natijalar. O'zbek etnomusiqasi xalqning ijtimoiy-maishiy va ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga bog'liq holda asrlar davomida shakllangan. Etnomusiqada madaniyati inson hayotining turli sohalariga – oilaviy hayot, xo'jalik faoliyati, diniy marosimlar va tabiiy hodisalar bilan bog'liq. Folklor ijrochilari – qo'shiqchilar ijtimoiy va estetik vazifalarni birlashtirganlar.

1. Etnomusiqaning estetik qadriyat sifatidagi o'rni Har bir xalqning etnomusiqasi uning madaniyatining ajralmas qismi sanaladi. O'zbek etnomusiqasi ham qadimiy an'analar, milliy ohanglar va ma'naviy qadriyatlar bilan boyitilgan bo'lib, u o'zida his-tuyg'ularni hamda tarixiy voqealarni, urf-odatlar va qadriyatlarni aks ettiradi.

Bu musiqaning asosiy jihatlaridan biri shundaki, u o'z tinglovchisiga huqur emotsional ta'sir o'tkazish xususiyatiga ega. Ohanglar orqali yaratilgan san'at asarlari sevgi, qayg'u, baxt, quvonch, shodlik kabi tuyg'ularini uyg'tib, tinglovchilarga ijrochilarning va umuman xalqning ichki dunyosi bilan aloqaga kirish imkonini beradi. Etnomusiqada turli marosimlarda ham muhim rol o'ynaydi. Undan turli ijtimoiy tadbirlarda, jumladan: to'ylar, bayramlar, marosimlarda keng foydalaniladi. Undagi lirizm, badiiy ifoda va hissiyotlar tinglovchiga estetik zavq bag'ishlaydi. Jumladan, maqom san'ati, ashula va laparlar, xalq qo'shiqlari xalqning estetik didini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, O'zbek etnomusiqasi zamon talablarga moslashib, rivojlanishga intiladi, bu esa uning dolzarbligini saqlab qolishga yordam beradi. Zamonaviy ijrochilar an'anaviy elementlardan foydalangan holda yangi tovush yaratib, madaniy ta'sirlar xilma-xilligini ko'paytiradilar. Bu esa o'z navbatida O'zbek etnomusiqasining estetik qadriyatini kuchaytirib, uning asl ildizlarini saqlab qolishga yordam beradi.

O'zbek etnomusiqasi faqat musiqa sifatida emas, balki ijtimoiy va madaniy qadriyat sifatida xalqni birlashtirish va tarixiy xotirani saqlashga hissa qo'shadigan muhim jihatlardan biridir.

2. O'zbek etnomusiqasining turlari va ularning estetik xususiyatlari. O'zbek etnomusiqasi o'z ichiga turli janrlarni oladi:

Maqom san'ati – falsafiy mazmun va badiiy teranlik bilan ajralib turadi.

Xalq qo'shiqlari – hayotiy voqealarni aks ettirib, xalqning ichki dunyosini yoritadi.

Dostonlar va ternalar – epik janr sifatida qahramonlik, mehr-oqibat va insoniy fazilatlarni tarannum etadi.

Baxshichilik san'ati – jonli ijro an'alariga asoslangan bo'lib, improvizatsiya va badiiy ta'sir kuchi bilan ajralib turadi.

Afsungarlik qo'shiqlari va shamanizm ta'siri: Qadimda odamlar tabiatga ta'sir qilish vositasi sifatida afsungarlik qo'shiqlaridan foydalanishgan. Bu qo'shiqlar Navro'z, ekin ekish, hosil yig'ish va tabiiy hodisalarga bag'ishlangan bo'lib, ular shamanizm an'analari bilan mushtaraklikka ega.

Etnomusiqada to'y-qo'shiqlari va ularning ahamiyati: Zamonaviy o'zbek etnomusiqasida to'y-qo'shiqlari muhim o'rin tutadi. Bularga beshik to'y, sunnat to'y, muchal to'y, nikoh to'y kabi marosimlarda ijro etiladigan qo'shiqlar kiradi. "Yor-yor", "Kelin salom" kabi an'anaviy qo'shiqlar ushbu jarayonda asosiy ahamiyatga ega.

Motam-marosimi qo'shiqlari: Dafn marosimida "Yig'i" singari motam qo'shiqlari ijro etiladi. Bu qo'shiqlar ijrochining his-tuyg'ularini ifodalash uchun xizmat qiladi.

3. Etnomusiqaning jamiyatga estetik ta'siri Etnomusiqaning estetik qadriyat sifatida jamiyat hayotiga ko'rsatadigan ta'siri quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Ruhiy poklanish va estetik zavq – O'zbek etnomusiqasi insonni ichki uyg'unlikka yetaklaydi.

Madaniy merosni asrab-avaylash – Milliy musiqiy an'analar kelajak avlodga estetik qadriyat sifatida yetkaziladi.

Ijodiy tafakkurni shakllantirish – Musiqa orqali insonlar badiiy did va ijodiy qobiliyatni rivojlantiradi.

4. Zamonaviy madaniyat va etnomusiqada uyg'unligi Bugungi kunda O'zbek etnomusiqasi zamonaviy musiqa bilan uyg'unlashib, yangi janr va uslublarda rivojlanmoqda. Pop, jazz va boshqa janrlarga etnomusiqaning elementlari singdirilib, yangi musiqiy yo'nalishlar paydo bo'lmoqda. Bu esa milliy musiqamizning nafaqat saqlanib qolishiga, balki yangi avlod orasida ommalashishiga xizmat qiladi.

1. O'zbek etnomusiqasining tabiat bilan bog'liqligi:

O'zbek etnomusiqasining estetik qadriyatlarining asosida uning tabiat bilan uzviy bog'liqligi yotadi. Bu musiqiy asarlarning quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

Cholg'u vositalarining yasalihi: Dutor, tanbur, qo'biz kabi asboblarga yog'och, teri va ip kabi tabiiy materiallardan tayyorlanadi.

Tematikasi: "Bog'", "Daryo", "Bulbul", "Rayhon" kabi va umuman olganda ona tabiatni ifodalash, e'zozlash mazkur kuy-qo'shiqlarda markaziy o'rinni egallaydi.

Misol: Farg'ona vodiysining "Suvora" qo'shig'ida daryo oqimining jo'shqinligi va ritmi "Suvora" musiqasining usullarga aylangan.

2. Mazmuni va badiiy-ifodaga boyligi:

Etnomusiqada badiiy-ifodaning quyidagi jihatlarini o'z ichiga oladi:

Madhiya yo'nalishida: "Vatan", "Ona", "Ota", "Farzand" oilaviy va milliy ahilchilikni, birodarlikni mustahkamlashga yordam beradi;

Liriklik: "Yor-yor", "Sevgi-muhabbat" mavzuidagi qo'shiqlar;

Epiklik: "Alpomish", "G'orog'li" kabi dostonlardagi musiqiy epizodlar;

Falsafiylik: Shashmaqomdagi "Saraxbor" kabi maqomlarning chuqur ma'nolari.

Masalan: Buxoro maqom maktabida har bir maqom inson hayotining bir bosqichini ramziy ifodalaydi.

3. Shakliy jihatdan analiz qilsak:

Etnomusiqaning estetik qamrovini quyidagi unsurlar ta'minlaydi:

Nazariy tizim:

Maqomlar (Shashmaqom, Xorazm maqomlari)

Ashula turlari (Katta ashula, Lapar, Yalla)

Ijro uslublari:

Buxoro – didaktik va ravon

Xorazm – jo'shqin va harakatli

4. Ijodiy erkinlik va an'anaviylik uyg'unligi

O'zbek etnomusiqasining noyob estetik jihatlaridan biri – improvizatsiya bilan qat'iy an'analarning uyg'unligidir:

Ruxsat etilgan chegaralar: Har bir maqomning muayyan nag'masi strukturaga ega.

Ijrochi erkinligi: "Barmoqlar bilan ishlash" (melodik ornamentlik) va "Usul o'zgartirish" kabi ijodiy imkoniyatlar.

Diqqatga sazovor jihat: Toshkent "Katta ashula" ijrochilarining har biri o'ziga xos betakror, original hisoblanadi.

5. Ma'naviy-tarbiyaviy ahamiyati

Etnomusika estetikasi faqat badiiy emas, balki tarbiyaviy funksiyalarga ham ega:

Axloqiy qadriyatlar: "Vatanparvarlik", mehnatni ulug'lash, ota-ona mavzidagi qo'shiqlar;

Ijtimoiy birdamlikka bag'ishlangan: "Navro'z", "Sumalak" marosim qo'shiqlarining birlashtiruvchi roli

Kasb-hunar targ'iboti: "Chakki qo'shig'i", "Paxta terish qo'shig'i" kabi mehnat qo'shiqlari;

Qiyosiy tahlil: Xorazm "Lapar"lari xalq orasida ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi vosita bo'lib xizmat qilgan.

6. Zamonaviylik va an'anaviylik muammosi

Zamonaviy sharoitda etnomusikaning estetik qadriyatlarini saqlashda quyidagi muammolar yuzaga kelmoqda:

Avlodlararo aloqalar o'tirishning kamayishi (an'anaviy ijrochilarning asosiy tarkibi 50-60 yosh atrofida);

Elektron musikaning ta'siri (yosh avlodning katta qismi "mumtoz" musiqani emas, "aralash" uslubni afzal ko'rishadi);

Kommertsiallashuv xavfi (turistik ko'rgazmalarda original nusxalarning o'zgartirilishi).

Viloyatlar etnomusikasining estetik jihatlari:

Buxoro musiqiy maktabi:

Shashmaqom tizimining murakkabligi;

Ijrochilik uslubining nozikligi;

Estetik tamoyillar: falsafiy chuqurlik, ramziylik.

Farg'ona musiqiy maktabi:

Katta ashula janrining xususiyatlari;

Lirik ohangdorlikning ustunligi;

Xalq qo'shiqlarining keng tarqalishi.

Xorazm musiqiy maktabi:

Xorazm maqomlarining o'ziga xosligi;

Raq va musikaning uzviy bog'liqligi;

Ritmik tuzilmalarning murakkabligi.

Qiyosiy tahlil natijalari:

1. Umumiy xususiyatlar:

Barcha viloyatlarda maqom va ashula janrlari insoniy fazilatlarini ulug'lashga qaratilgan;

Musika va she'riyatning uzviy bog'liqligi;

An'anaviy cholg'u asboblarning o'xshashligi (dutor, tanbur, doira).

2. Mintaqaviy farqlar:

Buxoro: intellektual chuqurlik, murakkab nazariy tizimga ega;

Farg'ona: hissiyotlarning ochiq ifodasi, liriklik ekanligi;

Xorazm: raqsga moslashuvchanlik, ritmik xilma-xilligi bilan ajralib turadi.

Xulosa. O'zbek etnomusikasi – badiiy ifoda vositalarining noyob uyg'unligi (maqom, ashula, lapar) orqali milliy estetik qadriyatlarni yetkazadi. Viloyatlararo farqlar quyidagilarda ko'rinadi: Buxoro etnomusikasi nazariy jihatdan boy, murakkab tizimga ega, Farg'ona etnomusikasi emotsionallik, lirik ohanglar koproq uchraydi, Xorazm etnomusikasi o'zining ritmik jihatidan raqsga mos ekanligi bilan ajralib turadi.

Takliflar:

Musika ta'lim tizimida viloyat an'alarini alohida o'rganish dasturini joriy etish;

YUNESKOning nodir meros ro'yxatiga qo'shimchabir nechta etnomusika namunasini kiritish uchun ariza topshirish;

Har yili "O'zbek etnomusikasi festivali"ni o'tkazish;

Musika maktablarida an'anaviy usullarni o'qitishni kuchaytirish;

Raqamli arxivlar yaratish (masalan, "O'zbek etnomusikasi" mobil ilovasi);

Yoshlar uchun zamonaviy aranjirovkalarni ishlab chiqish.

O'zbek etnomusikasi xalqimizning bebaho madaniy boyligi bo'lib, u san'atning estetik qadriyat sifatida jamiyatga beqiyos ta'sir ko'rsatadi. Uning tarbiyaviy, badiiy va estetik jihatlari bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Shu sababli, milliy musiqiy merosimizni asrab-avaylash va rivojlantirish muhim vazifalardan biridir.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayev R. O'zbek maqomlarining estetik jihatlari. // San'atshunoslik. - 2018. - №3. - B.45-52.
2. Alimov T. O'zbek xalq cholg'u asboblari tarixi. - T.: Sharq, 2005. - 178 b.
3. During J. Central Asian Maqam Traditions. - Berlin: Verlag, 2002. - 245 p.
4. Matyoqubov O. Maqomlar haqida. - T.: O'zbekiston, 1998. - 215 b.
5. Nettl B. The Study of Ethnomusicology. - Urbana: University of Illinois Press, 2005. - 588 p.
6. Qaromatov F. O'zbekiston musika san'ati: Tarixi va zamonaviyligi. T.: "Fan", 2006.
7. Hashimov A. Xorazm maqomlarining o'ziga xosliklari // O'zbekiston tarixi. - 2019. - №2. - B.78-85.
8. Elektron manbalar: unesco.org/ich/en/shashmaqom-music.
9. O'zbek xalq musiqasi arxivi. www.uzbekmusic.uz.